

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

## ԵԿՄԱԼԵԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՒՄ, ԹԷ ՈՉ

1997-ի սկիզբը, Եկմալեան մշակութային պատարագի նոր CD սալ մը՝ հոյակապօրէն երգուած Հայաստանի Հանրապետութեան Ակադեմական երգչախումբին կողմէ, ղեկավարութեամբ Օ. Չէքիճեանի զիս կը մղէ մէջտեղ հանել այն գրութիւնը զոր պատրաստած էի 1956-ին, վերի խորագրով:

Ո՞ր եգիպտահայը չի յիշեր Երջանկայիշատակ Մամբրէ Արք. Սիրունեանի, Արմաշի դպրեմանքէն, «ծանր» պատարագները, հանգուցեալ երաժիշտ-դպրապետ Պրն. Ղազարոս Ղազարոսեանի ղեկավարութեամբ Եկմալեան մշակութային պատարագը. տօնական օրերու առտուան ժամը 6-էն սկսեալ ժամերգութիւնը ու պատարագին շարունակութիւնը մինչեւ կ.վ. ժամը 1 անց: Մամբրէ Սրբազան ծանօթ էր Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ դասէն իր հզօր ստենդօրեան ձայնով և էջմիածին խարտավիլակի պաշտօններով:

Կը յիշեմ նամանականդ այդ չափազանց դանդաղ մեկնաբանութեամբ Եկմալեանի մշակութային քառաձայն պատարագը, զգուցեցողիչ, յոգնեցողիչ երգողին համար, անհրապոյր ու միօրինակ երգեցողութիւնը որ կը ստիպէր մեզ վախճուստ տալ «Հայր Մեր»էն յետոյ:

Երբ 1954-ին սկսայ իմ մասնակցութիւնս բերել Փարիզի Սրբ. Յովհաննէս Մկրտիչ Մայր Տաճարին մէջ, Պրն. Արա Պարթեւեանի ղեկավարած երգչախումբին, Եկմալեանի նոր մշակութային պատարագին, սկսայ խանդավառուիլ և մեծ հաճոյք ստանալ:

Քանի մը տարի առաջ երբ կարդացի երաժիշտ Տիկին Էմմա Ծատուրեանի - այժմ մահացած - յօդուածը՝ Եկմալեանի մշակութային պատարագի չափազանցուած գովասանքը, իմ բարեկամական յարաբերութիւններս թոյլ տուին ինձ որ իրեն յայտնեմ իմ քանի մը բացասական խորհրդածութիւններս:

Ճշմարիտ է որ Եկմալեան եղած է առաջին Հայ երաժիշտը որ քաջութիւնը կամ յանգնութիւնը ունեցած է այդ ժամանակ, հակառակ եկեղեցական դասուն կամքին, մէջտեղ հանել իր մշակութային և գրեւ առաջին քառաձայն պատարագ մը:

Ծիրիշ Է որ Եկմալեան նկատի պէտք է առած ըլլար նաեւ այդ ժամանակուայ Թիֆլիսի մէջ կամ այլուր, չափազանց համեստ երգչախումբերու գոյութիւնը և անոնց համեմատ գրած ըլլար բազմաձայն մշակումը: Հետեւեալբար, այս բոլոր տուեալներով պէտք է մոռնալ Եկմալեանի մշակած պատարագին պատմական արժէքը:

Ահաւասիկ թէ ինչպէս արտայայտուած էի 42 տարիներ առաջ.-

«Հայ եկեղեցական երաժշտութեան երգացանկը այնքան ճոխ է ինչպէս լատինական և բողոքական եկեղեցիներու երաժշտութիւնը, ուր այնքան պէսպիսի կտորներ յղացած են հին և նորագոյն հեղինակները իբր հոգեւոր երաժշտութիւն: Ինչպէս որ Հայ Առաքելական եկեղեցիին մէջ ամէն Կիրակի առտու ժամերգութեանց «օրուան ձայնին» համաձայն կը կարդացուին տարբեր շարականներ, նոյնպէս ալ լատինական եկեղեցին ունի այլազան պատարագներ և հոգեւոր երաժշտութեան ուրիշ կտորներ:

Իբր բազմաձայնութիւն ունինք պատարագի երկու մշակումներ: Մին Եկմալեանի և միւսը Կոմիտաս վարդապետի ձեռքով: Քանի մը տասնեակ տարիներէ ի վեր անոնք կը կիրարկենք իբր պատարագի երգեցողութիւն:

Առաջինը՝ Եկմալեանի մշակումը, միայն արական ձայներու համար եռաձայն խմբագրուած է, պատշաճ բայց շատ միօրինակ դաշնաւորումով մը, օրինակի համար պարիթօն կամ պաս ձայները կը բաւականանան տեղ տեղ միմիայն «թեմ»բոներով, (Ռուս Ուղղափառ եկեղեցւոյ ազգեցողութիւն), իսկ անոր երկսեռ ձայներու վերարտադրութիւնը ալ աւելի պարզ՝ բայց իբր քառաձայն երկսեռ երգեցողութիւն, իր կոչումը ունենալէ շատ հեռու է, իր միօրինակութեան պատճառաւ:

1913-ի շրջանին Կոմիտաս վարդապետ տարբեր մշակում մը կատարած է պատարագի, նոյնպէս արական ձայներու համար: Երկու պատարագներու միայն արական ձայներու համար դասաւորուած ըլլալու պարագան թերեւս կը բացատրուի այն պատճառաւ որ ժամանակին հաւանականաբար կնոջական ձայներու մուտքը եկեղեցիէն ներս սովորութիւն չէր, կամ ընդհանրապէս չէր:

Եկամալեանի մշակութամբ անպայման գոհացում չէ տուած կարգ մը երաժիշտներու ճաշակին, և սակայն անոնք ստիպուած են ձեռք չդպցնել այդ մշակութմին, վաւերականութիւնը յարգած ըլլալու համար:

Փարիզի Մայր եկեղեցւոյ խմբավար-երաժիշտ Պրն. Արա Պարթեւեան որ ծանօթ է երաժշտական իր ծաւալուն գործունէութեամբ, և զանազան ստեղծագործութիւններով, իր պաշտօնի կոչումէն յետոյ առաջին անգամ փորձեց վերամշակել Եկամալեան դաշնաւորութեամբ, զոր թերի և տկար նկատելով ըստ ներկայ երաժշտական ըմբռնումներուն, մանաւանդ նախադասութեանց արտայայտութեան տեսակէտով աչքառու թերութիւններ և սխալներ գտնելով: Այսուհանդերձ յարգած ըլլալու համար իր ժամանակին յաջողութիւն գտած այդ գործին տպաւորական հանգամանքը, ջանացած էր ըստ կարելւոյն պահել հիմնական մթնոլորտը:

Այս փոփոխութեանց և վերամշակման պատճառը սակայն ուրիշ տեղ ալ պէտք է փնտռել:

Պատարագի դաշնաւորութեամբ Եկամալեանի կողմէ, կատարուած է առանց երգեհոնի գործածութեան, ինչ որ զրկանք մը ըլլալով միասին՝ կը պահանջէ բազմաթիւ երգիչներէ կազմուած խումբ մը, ներկայիս անկարելի մանաւանդ արեւմտեան երկիրներու մէջ:

Պարթեւեանի նոր մշակումները գրուած են երկսեռ խումբի և երգեհոնի համար: Իր նոր ոճը ժամանակին կարգ մը տրսուլըներու տեղի տուած է, սակայն հետզհետէ հեշտալուր դարձած են անոնք:

Միջանկեալ յիշեմ թէ՛ ուշադիր քննութեամբ մը կարելի է ստուգել որ Կոմիտաս իր դաշնաւորման աշխատանքի շրջանին հաւանականաբար հարկ եղած ժամանակը չէ ունեցած անվիճելի գործ մը երեւան բերելու՝ առաջին ընդհանուր պատերազմի նախօրեակին: Իր բնագիրի վաւերականութիւնն ալ խնդրական է, ինչպէս կ'ենթադրուի Վարդան Սարգիսեանի ձեռամբ լոյս տեսած հատորի յառաջաբանէն:

Հոս է ահա որ հիմնական և վիճելու հարց մը կը ծագի, թէ հայ ուրիշ երաժիշտներ եւս իրաւունք ունի՞ն նոր դաշնաւորումներ կատարելու իրենց հայեցողութեամբ, իսկ եթէ իրաւունք չունին, չե՞ն կրնար սրբագրութիւններ կամ բարելաւումներ կատարել,

արդէն իսկ կատարուած դաշնաւորումները քիչ չատ փոխելով:

Շփոթութիւն ստեղծող գլխաւոր կէտը հետեւեալն է.-

Բոլորովին սխալ է ըսել, «Եկմալեանի պատարագ», որովհետեւ եկմալեանը չունի անձնական պատարագ՝ իբր ստեղծագործութիւն, ինքնագիր եղանակ, ինչպէս եւրոպական իմաստով պիտի ըսէինք. «Մոցարդի կամ Պալսի պատարագներ»:

Մեր պատարագներու մայր եղանակները կը պատկանին Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ, անոնց հեղինակները անանուն երաժիշտներ են, դժբախտաբար տարիներու ընթացքին անծանօթ մնացած կամ մոռցուած:

Խնդրոյ նիւթ երաժիշտը այդ մայր եղանակներուն վրայ դաշնաւորումներ կատարելով՝ բազմաձայնի վերածելու զանազան ձեւեր յղացած է և այսքան:

Այս աշխատաւքը երբեք իրաւունք չի տար որ հասարակութիւնը զինքը նկատէ որպէս բարոյական տէրը այդ երաժշտութեան, ինչ որ իրականութեան մէջ՝ ամբողջ ցեղի մը սեփականութիւնն է իբր ծիսական երաժշտութիւն:

Իրաւական տեսակէտով քանի որ այսպէս է, տրամաբանական է հետեւաբար, որ ուրիշ երաժիշտներ ալ իրենց ապրած ժամանակներու ըմբռնումներով նոր մշակումներ կատարեն:

Հարցը շատ պարզ և անվիճելի պիտի ըլլար եթէ մեր եկեղեցական օրէնքները թոյլատրէին որ բազմապիսի եղանակներով ու այլ և այլ երաժիշտներէ պատրաստուած պատարագներ ունենանք: Ընդունուած սովորութիւն մը կը նախընտրէ որ մայր եղանակները մնան միշտ նոյնը: Հոս է որ մերօրեայ երաժիշտները ստիպուած կ'ըլլան սրբագործութիւններ կատարելու, երբ ազատութիւն չունին բոլորովին նոր մը շարադրելու:»

Ահաւասիկ այսպէս արտայայտուած էի 42 տարիներ առաջ և հարցը բերած էի նոր պատարագներու ստեղծագործութեան մասին:

Եւ եղեւ լո՛յս:

1971-ին, շնորհիւ Մօ. Օհաննէս Զէքիճեանի, ծանօթացայ այն ժամանակուայ պետական երգչախումբի փոխ ղեկավար՝ Խորէն Մկրտչեանին (այժմ Նիւ Եորքի Ս. Վարդան Տաճարին երգչախումբի ղեկավար): Սերտ եղաւ մեր բարեկամութիւնը: Կը յիշեմ, անգամ մը (1982-83), էջմիածնի Վեհարանի բակին մէջ,

մեր խօսակցութիւնը եղաւ - ինքը այն ժամանակ ղեկավարն էր նաեւ Սրբ. Էջմիածնի Տաճարի երգչախումբին - թէ ինչպէս երջանկայիշատակ Վեհափառ Վազգէն Ա. զինքը խրախուսած, քաջալերած և ոգեւորիչ խօսքերով մղած էր որ՝ նոր պատարագի մը ստեղծման ձեռնարկէ։ Այդ պատարագին մասին - Խորէնեան պատարագ - պիտի անդրադառնամ գրութեամբ մը՝ իր իսկ - յօրինող Խորէն Աջխանեանի - ինծի համար երիզի վրայ արձանագրուած բացատրութիւններով։

Այսպէս կը շարունակէի յօդուածս, գրուած 1956-ին.

«Անդրադառնալով Արա Պարթեւեանի աշխատանքին, արդարացուցիչ բազմաթիւ պատճառներ կը գտնենք։

Նախ՝ երհհհհնի գործածութիւնը՝ անհրաժեշտ նախերգանքներ յօրինելու կամ երգերու մէջ կապ մը ստեղծելու այլ և այլ հնարամտութիւնները։

Պարթեւեան կատարած է հոս հոյակապ աշխատանք մը։ Ան հայ ծիսական երաժշտութեան մէջ կրնամ ըսել առաջին երաժիշտն է որ իսկապէս իբր ընկերակցութիւն, նօթագրած է մեծ ուսումնասիրութեամբ մեր եկեղեցական բոլոր շարականներու համար յատուկ երգեհոնի բաժին մը։ Անոր ընկերակցութիւնը չի կայանար, ինչպէս գաղթաշխարհի մեր բոլոր եկեղեցիներուն մէջ՝ միայն tonique ձայնը շեշտելով, այլ մտածուած երաժշտութիւն մըն է։

Երկրորդ՝ արական ձայներու համար պատրաստուած գործ մը երկսեռ ձայներով վերարտադրելու ստիպողականութիւնը։

Ջոր օրինակ՝ երբ մայր եղանակը փոխանակ թենորներու սօբրանօները երգեն, շատ բնական է որ թենորներու նոր բաժին մը ստեղծել հարկ ըլլայ, ուրկէ՝ դաշնաւորման փոփոխութիւնը։

Երրորդ՝ վանկաբանական (prosodique) և նախադասութիւններու արտայայտութեան պարագան (որը ականբեւ սխալներով լեցուն է), կը ստիպէ երաժիշտը անհրաժեշտ սրբագրութիւններ կատարելու։

Պէտք է անվարան ընդունիլ որ Պարթեւեան այս աշխատանքը կատարած է ծայրայեղ խղճամտութեամբ։ Այն է՝ դաշնաւորման նկարագիրը և մթնոլորտը պահել եկմալեանի ոճին մէջ։

Նոր դաշնաւորման մէջ, երգերու թօները և ընդհանուր դասաւորումը այնպիսի ճարտարութեամբ կատարուած են որ երգչախումբը, սարկաւագ և պատարագիչ, իրենց բաժինները ի մի

բերելով կը կազմեն ամբողջութիւն մը: Երբեք հարկ չկայ ձայնառութեան և ոչ ալ ձայնավիճակ: Պատարագիչը կրնայ իր ուզած ձեւով երգել, ոչինչ կը փոխուի ընդհանուր երգեցողութենէն, շնորհիւ երգեհոնի պարտադրիչ ընկերակցութեան և առաջնորդութեան:

Պարթեւեանի վերամշակած Եկմալեան պատարագի գործին մէջ, որոշ նկատելի կրկնութիւններ չկան համեմատաբար նախկին դաշնաւորման, այլ պարզապէս ճոխ է՝ *contre-point*-ի գործածութեամբ, այսինքն մեղեդիակերտ բազմաձայնութիւն - բազմա-ձայնութիւն մը որ կազմուած է երկու և աւելի մեղեդիական հորիզոնական անկախ գիծերէ - և յոգնեցուցիչ չէ թէ՛ ունկնդրողին և թէ՛ երգիչին համար:

Այս տեսակէտով Փարիզի եկեղեցւոյ երգեցողութիւնը կրնայ օրինակ ծառայել իր կանոնաւորութեամբ, ինչ որ մեծապէս գնահատուեցաւ նաեւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին կողմէ այս տարի 1956-ին Իր Փարիզ տուած այցելութեան ընթացքին»:

Կ'ուզեմ հոս նշել որ Երջանկայիշատակ Վեհափառ Վազգէն Ա. Կաթողիկոս, քանի մը տարիներ յետոյ՝ 1963-ին, իր անձնական հրաւէրով և անձնական առանձնատունը տրամադրած էր Պարթեւեանին, որպէսզի Հայաստանի մէջ ղեկավարէ իր (Պարթեւեանի) իսկ յօրինած պատարագ - օրաթօրիօ en Fa Mineur գործը, զոր յետագային ձօնեց ի յիշատակ հայկական ցեղասպանութեան նահատակներուն:

Կը շարունակէի այսպէս - «Կրօնական երաժշտութեան մշակման հանդէպ թուիչք և երեւակայութիւն ունի Պարթեւեան:

Երբ նկատի ունենանք որ միջազգային երաժշտութեան մէջ գործադրուած յայտագիրներու մէկ քառորդը կը կազմէ հոգեւոր երաժշտութիւնը - որ ըստ մեզի ամենէն վեհ ու բարձր երաժշտութիւնն է, մարդկային ձայներու և երաժշտական գործիքներու միաձուլումով - պիտի անդրադառնանք որ շատ ետ մնացեր ենք այս մարզին մէջ. թերեւս գործադրութեան դժուարութիւնները թոյլ չեն տուած երաժիշտներուն ընդլայնելու իրենց գործունէութիւնը, առանց նկատի առնելով կղերական դասուն առ այս ցոյց տուած ոչ ֆաշալիստական ընթացքը և սեղմումները:

Մեր ընդգծած սկզբունքներուն վրայ ճոխացած է Եկմալեան պատարագին արդի գաշնաւորումները և որուն շնորհիւ

երաժշտութիւնը աւելի օգտուած է առանց այլափոխելու աւանդութիւնը:

Իբր ընդլայնում եկեղեցական երաժշտութեան, Արա Պարթեւեան ունի քանի մը կտորներ, սովորականէ տարբեր կառուցուածքով: Ատոնցմէ մին «Գովեա Երուսաղէմ»ն է, իսկ երկրորդը անձնական յղացում մը՝ «Էջմիածին ի Հօրէ» ծանօթ տաղին: Այս վերջինը՝ բանաստեղծութեան ներկայացուցած պատկերին համապատասխան երաժշտութիւն մը, ուր կարծես կը լսուին զանգակներուն հնչիւնը, և «մեծ լոյսին» տեսիլքը հզօր կառուցուածքով, ահեղագոյ, միանգամայն եկեղեցական նկարագիրով:

Իսկ աւելի լուրջ աշխատութիւն մըն է իր անձնական յղացումով հեղինակուած պատարադը, սենֆոնիք մեծ նուագախումբի ընկերակցութեամբ, որ կառուցուած է բոլորովին ազատ ներշնչումով, օրաթօրիոյի ձեւին տակ:

Ուրեմն մեր անձնական համեստ կարծիքին համաձայն, երաժիշտ - երգահան Պրն. Պարթեւեան կարելի է նկատել հայ ժամանակակից երաժիշտներէն ամենէն բեղմնաւոր երգահանը, նամանաւնդ եկեղեցական և հոգեւոր երաժշտութեան մէջ, որ ամենակարեւոր ազդակներէն մէկն է հայապահպանման:

Պարթեւեան այդ ջահակիրներէն մին է:

Անգամ մը զինք տեսայ իմ համերգի մը փորձին, իր կարծիքը ունենալու համար, իր տան մէջ, ատամնաբոյժ Արման Սետեֆեանին հետ: Պրն. Պարթեւեանի մէկ սենեակին կէսը լեցուած էր իր ստեղծագործութիւններով: Մտածեցինք ի՞նչ ընել, ինչպէ՞ս փրկել այդ գործերը:

Առ այժմ իր երաժշտական հեղինակութիւններու մեծ մասը կը գտնուին իր զարմիկին՝ Պրն. Միհրան Քիւրքճեանի մօտ, սակայն պէտք է լրջօրէն զբաղուիլ անոր ժառանգով «զայն կորուստէ» փրկելու համար:

Վերջին անգամ զինք տեսայ նախքան իր մահը՝ Փարիզի THENON հիւանդանոցին մէջ:

Այո՛, քրիստոնէութեան Հայաստանի Պետական կրօն հռչակման 1700-ամեակը առիթը թող ըլլայ, իր «հոգեւոր» արտայայտութիւններէն մին, ուստագնացութեան գաղափարին և զարգացումին վերածնունդը, ինչպէս կը թելադրեն մեր երկու ոստոստուն, օգակայաններու սիրահար, ժրաջան մեղուներու նմանող սրբազանները:

Սակայն թող «հնչեղ» կերպով և լրջօրէն մեր համազգային երաժիշտները մնայուն գործեր, պատարագներ յօրինեն՝ հրամանաւ մեր Ամենայն Հայոց իմաստուն Գարեգին Ա. Հայրապետին: